

Leonora Christina

– helgen eller højforræder

Af Sigvard Skov

På grundlag af en række breve fra Kirsten Munk fremhævede rigsarkivar Svend Aakjær i et foredrag, trykt i Jyske Samlinger, Ny række, IV. bind, 4. hæfte, 1958, Leonora Christinas andel i Ulfeldts forræderiske planer. Herimod beskrev professor C.O. Bøggild-Andersen de momenter, der talte til Leonora Christinas fordel i Jyske Samlinger, Ny række, V. bind, 1. hæfte, 1959. Med udgangspunkt i denne debat tilføjer mag.art. Sigvard Skov nogle synspunkter, der uddyber problemstillingen.

Leonora Christinas skæbne er i store træk kendt af alt folket, og denne skæbne i forbindelse med hendes personligheds rejsning, hendes uforlommelige »Jammerminde« og en række fremtrædende kunstneres og videnskabsmænds bidrag til at tolke hendes historie har skabt myten om Christian IV's datter som den store tragiske heltinde i Danmarks historie. Myten går i hvert fald tilbage til Holberg, og de følgende historikere har, uanset det politiske klimas skiften fra absolutisme over liberalisme til demokrati, stort set fastholdt billedet.

C.F. Allen, der intet havde til overs for enevælden, fandt, at fremfærdigheden mod Ulfeldt ingenlunde var retfærdig og mod hans højhjertede hustru tillige oprørende og grusom, en vurdering der i meget blev normgivende. Siden 1881 har S. Birket Smiths store værk¹ været noget i retning af »historiens dom«. Det er grundigt og vel dokumenteret og i alle fald ikke heltinden uvenlig stemt. Fra nyere tid står C. O. Bøggild-Andersens skildring i Dansk biografisk Leksikon højt², måske det mest engagerede af hans mange bidrag til dette værk.

Kun ganske få har bevidst villet unddrage Leonora Christina deres hyldest. Det var tilfældet med Julius Lange³. Han fremhævede, at han ikke agtede at gøre sig gældende som historiker på dette område, men blot ønskede at sætte et par spørgsmålstejn i randen af Birket Smiths levnedsskildring og da især vedrørende problemet, om hun har vidst

1. S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I-II, 1879-81.

2. Dansk biografisk Leksikon XIV, 251-60, 1938.

3. Julius Lange: Contra Leonora Christina; Tilskueren 1888, 721-39.

noget om sin mands forræderi mod Danmarks rige. Og herom er Lange ikke i tvivl. Man har tilmed, hævdede han, efter udgivelsen af »Jammersmindet« bestræbt sig for at skille hendes sag fra hans, endog der ikke kan tænkes noget, der strider mere mod hendes eget livs stadige tanke. I konsekvens heraf så Lange det eneste forsvar for Leonora i, at hun satte og efter tidens vilkår måtte sætte pligten over for den mand, hun var viet til, højere end hensynet til fædrelandet.

Problemet er væsentligt og må mere eller mindre tydeligt have stået for alle, der siden har beskæftiget sig med Leonora Christinas historie, om end ofte med en ulyst til at tage et alt for afgjort standpunkt.

Svend Aakjærs aktorat

Der er næppe nogen, der siden den ondsindede dronning Sophie Amalies dage har fremført Leonora Christinas synderegister med den vægt, som rigsarkivar Svend Aakjær gjorde det⁴. Her har hverken traditionen eller Birket Smiths autoritet stået i vejen for en radikal nyvurdering, der ved sin fremkomst virkede så meget stærkere, som den grundede sig på nyt kildemateriale. Det sidste var væsentligt, for der var faktisk ikke fremkommet noget nyt af nogen vægt siden Birket Smith. Det drejede sig om en række breve fra Kirsten Munk til datteren Leonora Christina. Desværre er de hermed sammenhørende breve fra Leonora til moderen ikke bevaret. Helt ukendte for forskningen har Kirsten Munks breve nu ikke været; men da de er skrevet i kode, har man ladet dem ligge som ulæselige. Det lykkedes for Svend Aakjær at finde nøglen til den hemmelige skrift. Om denne bedrift siger Aakjær selv meget beskedent, at »den møje, der skulle anvendes, var næppe større end den, der kræves for at løse en jævnt svær kryds- og tværs opgave«. Det er for beskedent sagt. Naturligvis ligger løsningen, at systemet består i en ombytning af alfabetets bogstaver, snublende nær. Dog mest bagefter. I alt fald skulle der, så vidt vides, gå tre hundrede år, inden den løsning fandtes, som det efter sigende tog Aakjær en halv time at finde.

4. Svend Aakjær: Leonora Christinas skyld; Jyske Samlinger, Ny r. IV 1958, 233-48.

Kirsten Munks breve

Men nu til brevene⁵. Fru Kirsten Munk, der engang var den frodige og strålende kvindeskikkelse ved siden af Fjerde Christian i hans lykkelige dage, var nu blevet en gammel dame med meget familievrøvl. Hun havde stadig det iltre sind. Sønnen, Valdemar Christian, »den satans krop«, hadede hun ligefrem. Det var ingenlunde uden grund. Han, der altid var i økonomisk uføre, var ikke veget tilbage for regulær og pågående pengeafpresning over for moderen. Men til Leonora Christina, så afgjort den betydeligste i hele familiekredsen, havde Kirsten Munk fuld og fast tillid, en tillid hun også uden betænkelighed udstrakte til Corfitz Ulfeldt. Ved citater af brevene vil Aakjær vise, at Kirsten Munk gennem datteren var vel underrettet om Ulfeldts landsforræderiske forhandlinger med svenskerne, og at de i fællesskab i årene 1652-55 lånte den svenske regering en pengesum, i datidens mål: tre og en halv tønne guld, et væsentligt bidrag til finansieringen af den kommende krig mod Danmark. Den krig, som Ulfeldt-partiet satte deres lid til, og som skulle skaffe den søde hævn over Frederik III og hans utålelige dronning, så Corfitz Ulfeldt og hans kongelige hustru kunne indtage deres plads, om hun som dronning eller han som rigsforstander får indtil videre stå hen. Og Svend Aakjær sluttede efter denne dokumentation, »det er blevet svært, ja næsten umuligt at tro, at Leonora Christina sad uretfærdigt i fængsel«. Birket Smith vægrede sig ved at tro, at Leonora havde kendt noget til Ulfeldts forskellige planer, eller at hun havde billiget dem, hvis hun havde vidst besked. Det var denne påstand, som Julius Lange satte spørgsmålstegn ved, og den lader sig endnu mindre opretholde efter Aakjærs dokumentation. Den lider også af en indre usandsynlighed. Når Aakjær hævder, at hun var »langt den klogeste af de to«⁶, ses ingen skellig grund til protest. Intet tyder på, at de to har haft hemmeligheder for hinanden. Hendes trofasthed mod Corfitz i gode og onde dage er et af de smukkeste træk i hendes karakter. Det, han ville, var for hende den retfærdige sag.

Det er utvivlsomt for lavt, når Aakjær vil fastlægge den til blot at være hævnen over Frederik III og Sophie Amalie. Spillet stod om adelsrepublik eller enevælde, og om dette spilledes højt, ikke blot af Ulfeldt. Som emigrant i Sverige håbede Ulfeldt som alle politiske emigranter på den krig, der kunne vælte det hjemlige tyranni. Men Frederik III håbede lige

5. Breve fra Kirstine Munk og Leonora Christina. Ved Svend Aakjær. Danske Magazin 8. r. I, 82-113. 1960.

6. Svend Aakjær i Jyske Samlinger, Ny r. IV, 242.

så ivrigt på krigen mod Sverige, som skulle bringe ham den enevældige magt. De fik den lige så heftigt som letsindigt ønskede krig. Frederik III sejrede i kampen om magten; men prisen var intet mindre end rigets sønderlemmelse. Letsindigheden understreges af Erik Arup⁷; mens Finn Askgaard hævder, at krigen kom som en nødvendig følge af en lang udvikling og en akut situation, ikke en uoverlagt handling, endsige en letsindighed⁸. Letsindighed eller nødvendighed. Katastrofen blev krigens følge.

I svensk tjeneste

Det vil nok føles for de fleste danske, som freden i Roskilde har lagt en svar syndebyrde på Ulfeldt, helt anderledes konkret end den lidet gennemskuelige anklage, han siden blev dømt for. Det må da her have i mente, at den kendsgerning, at Ulfeldt var gået i svenskekongens tjeneste, ikke kan stemple ham som forræder. Han kunne påberåbe sig gældende folkeret, idet der gjaldt ganske særlige aftaler, traktatmæssigt fastlagt, om forholdet mellem danske og svenske. Og indtrådt i svensk tjeneste må han naturligvis forventes at varetage svenske interesser. Det gjorde han til visse, dog uden at glemme sine egne. Alligevel gav Roskildefreden, som han jo i øvrigt ikke var ene ansvarlig for, ikke det, han havde håbet på, nemlig kongeparrets fjernelse fra scenen. Det er da en art historiens ironi, at den hollandske hjælpeaktion til den belejrede hovedstad, der formentlig reddede rigets eksistens, var en frugt af Ulfeldts diplomatiske indsats i Nederlandene⁹. At Ulfeldt var gået i svensk tjeneste kan som nævnt ikke pådrage ham en forræderisigtelse. Han havde Stettinerfredens bestemmelser at henholde sig til, og han kunne efter tidens halvt feudale tankegang hævde en fri mands ret til at tage tjeneste hos hvilken fyrste, han lystede. Konsekvent kunne han da atter forlade svensk tjeneste til fordel for dansk. Hovmand rider og hovmand bider. Dette særlige tjenesteforhold kendes også langt senere. Bernstorfferne hørte hjemme i Hannover. Den sidste af navnet i dansk tjeneste, Christian Bernstorff (1769-1835) var så sent som i forrige århundrede først

7. Erik Arup: Danmarks Historie III, 197, 1955.

8. Finn Askgaard og Gunnar Olsen: En kamp for livet, p. 15, 1958.

9. »Corfitz Ulfeldts uvisnelige fortjeneste«, Finn Askgaard: Kampen om Østersøen, p. 16, 1974.

dansk, siden preussisk udenrigsminister. Han var sikkert loyal i begge tilfælde; men blot nogle få års længere tjenestetid kunne nok have stillet ham i en ganske ejendommelig situation. I militærtjenesten florerede condottieresystemet stadig. Frederik III's feltherre, Hans Schack, havde været i svensk tjeneste, og Erik Dahlbergh, som har i alt fald en del af æren for Karl Gustavs tog over bæltene, fik fra Frederik III tilbud om dansk ansættelse.

I den lærde verden kendes det samme. Danskeren Vitus Bering fik tilbud om svensk ansættelse for at skrive svenskekrigenes historie, men foretrak at skrive om Københavns belejring for den danske regering. I stedet fik svenskerne Samuel Pufendorff, der var født i Sachsen, og som efter sin svenske tjeneste havnede i Brandenburg, der i den store krig havde stået på den modsatte side. Om nationalitetsfølelse i senere tiders forstand er der ikke tale. Heller ikke hos Ulfeldt, der nærmest var kosmopolit. Det må også erindres, at netop i midten af 1600-årene førte i Frankrig fronden sin særdeles bastante oppositionspolitik imod Mazarins styre.

Nederlandsk kapitalisme

Men kan nu Kirsten Munks breve bære den bevisbyrde, som Aakjær lægger på dem? De er ret vage i udtryksformen, hvad vel ikke kan undre, da muligheden for, at de kunne falde i forkerte hænder og trods koden blive tydet, vel ikke helt kunne udelukkes. Og selv om Kirsten Munk af datter og svigersøn har været noget orienteret, så tyder brevene nu ikke på, at hun har haft del i planer og overvejelser. I et brev refererer hun, at bl.a. Gunde Rosenkrantz taler om de to tønner guld, som Ulfeldt mentes at have lånt til svenskerne, og hun knytter dertil den bemærkning »Huem der haffde 2 tønner gull, daa bleff die uell nøtelig til andet«¹⁰, en sætning der nok må kræve en eller anden fortolkning. Hvad realiteten angår, lånet til svenskerne, har hun næppe været klar over, at Ulfeldt i Nederlandene havde erhvervet sig den tidlig-kapitalistiske opfattelse, at rigdom var andet end jordegods, at penge var et magtmiddel, der ved udlån og passende placeringer kunne gøres nyttige og frugtbringende, økonomisk såvel som politisk, og det både hos venner og fjender. I Holland, hvor man var indstillet på at handle med alt, og hvor den særlige handelsmoral

10. Danske Magazin 8.r.I, 106.

smittede af på andre områder, blev også politik et handelsobjekt. Den franske diplomat d'Estrades var af den mening, at på denne tid var der blot fire personer i den nederlandske republik, der ikke var til fals, nemlig brødrene de Witt, van Beuningen i Amsterdam og van Beverningk i Gouda¹¹. Den ene af brødrene er den Jan de Witt, som var den politiske kraft bag den hollandske hjælpeflåde til Danmark. Hvor mange det var muligt at købe i Frankrig, sagde han ikke noget om. I Danmark var i alt fald Gabel interesseret i den slags transaktioner, herunder også Ulfeldts penge. Det har næppe heller været Ulfeldt ukendt, at hollænderne for en stor del havde finansieret den 80-årige frihedskrig mod spanierne ved at handle med fjenden¹². Set i lyset heraf kunne der vel ikke være noget odiøst i at låne svenskerne penge. Og accepterer man dette synspunkt som hørende tiden til (om man ikke nødvendigvis billiger det), så falder igen et af de tunge anklagepunkter mod Ulfeldt bort. Det er vel hverken nyt eller mærkeligt, at de etiske krav og normer i politik har ændret sig gennem tiderne; men det synes rimeligt at erindre det i forbindelse med Ulfeldt-sagen.

Bøggild-Andersens replik

Da Aakjær havde publiceret sin artikel og benævnt den »et aktorat«, faldt det i min lod at præsentere den nye vurdering af kongedatteren i dagspressen i form af en modartikel, et defensorat om man vil¹³. Det førte til langvarige debatter, mundtlige og enkelte brevlige, med Aakjær, og Aakjær var en festlig debattør, langt festligere end det lidt vage gensvar, han siden præsterede til Bøggild-Andersens indlæg, lader formode. Men han holdt nu urokkelig fast på, at Ulfeldt-parret havde ført avindskjold mod riget og følgelig som landsforrædere stod til dødsstraf. Kun nølende gik han med til, at deres politik kunne have et videre sigte end hævn inden for familiekredsen, og at håbet om en adels- eller rigsrådsrepublik måske ikke var en helt tåbelig tanke. Med mere vægt, end en avisartikel kunne præstere, forelagde C.O. Bøggild-Andersen sit lærde defensorat¹⁴. Kritisk kunne han her påvise en række unøjagtigheder og

11. Jan Romein: *De Lage Landen*, p. 287. Utrecht 1934.

12. C.R. Boxer: *The Dutch Seaborne Empire*, p. 21. London 1972.

13. Strejftog i Aarhus Stiftstidende 30.11.1958.

14. C.O. Bøggild-Andersen: *Kongedatteren for historiens domstol*; Jyske Samlinger, Ny r.V, 24-39. 1959.

fejlslutninger hos Aakjær, hvis dyberegående studier hidtil havde ligget på helt andre områder. Og svaghed i udenværkerne kan også svække hovedtesen, måske mere end tilsigtet. Endvidere fremhævede han, at Aakjærs opfattelse ikke på alle punkter var så ny som hævdet, og at kongens behandling af Leonora Christian både var urimelig hård, og at den ikke kunne undskyldes ved nogen politisk nødvendighed. I sit gensvar var Aakjær eftergivende på alle andre punkter end hovedtesen om avindskjold og dødsstraf og mente sluttelig, at han og Bøggild-Andersen nu stort set var enige¹⁵, en enighed det nok kan være svært at være helt overbevist om.

Adelsvældens restitution

I 1663 mente Leonora Christina, at lykken os endnu noget balloterer. Det er sager, som store, dybe tanker forårsager¹⁶. Disse tanker mente Aakjær at kunne tolke som vejen til magtens tinde, Ulfeldt som statholder eller Leonora som dronning¹⁷. Det ville Bøggild-Andersen nu ikke vide noget af¹⁸. Dog helt tåbelige eller urimelige var disse tanker nu ikke. Drømmen om en dronningekrone synes ikke at have været Leonora Christina ganske fremmed¹⁹, og hvorfor skulle Christian IV's datter ikke kunne opnå samme stilling som Gustav Adolfs datter, dronning Christina? – Efter Christina fulgte Carl Gustav. Mod dennes pfalzgrevskab kunne Ulfeldt stille sin egen kejserlige rigsgrevetitel. Kunne ikke den ene være lige så god som den anden på vejen til magten? Ulfeldt var i øvrigt tidligere gået de kongelige prærogativer ganske nær²⁰. At Jan de Witt i Nederlandene førte et aristokratisk regimente, styrede med stor dygtighed og havde trængt huset Oraniens traditionelle indflydelse stærkt tilbage, var velkendt for Ulfeldt, som efter flere ophold var fortrolig med nederlandske forhold. En vurdering af Ulfeldtparrets politiske stræben må tage de udenrigspolitiske kendsgerninger med i betragtning. Og indtil må der regnes med en ikke uvæsentlig utilfredshed med Frederik III og dronningens tyske klike. Over for kongens dynastiske stræben kunne

15. Svend Aakjær: Leonora Christinas dommer; Jyske Samlinger, Ny r. V, 39-44.

16. Danske Magazin 8.r.I,111.

17. Jyske Samlinger, Ny r.IV,243.

18. Jyske Samlinger, Ny r.V,31.

19. Otto Andrup: Om Leonora Christina; FREM A, II, 360. 1926.

20. Birket Smith I,LXIII.

Ulfeldt hævde at stå på forfatningens grund, håndfæstningens og rigsrådets; mens det var kongen, der ville revolutionen.

Det kan her indskydes, at Frederik III's håndfæstning, der traditionelt betegnes som »hård«, faktisk indeholdt rimelige og fornuftige bestemmelser afledt af erfaringer fra det forrige regime. Dens forfatningsmæssige grundsyn var det, at rigsrådet som en udvalgt og fornem repræsentation for det danske folk skulle have den højeste magt i landet²¹. Det fandt Ulfeldt helt i sin orden, det var for ham den retfærdige sag. Standpunktet var ikke i pagt med nye strømninger i tiden; men det er ingenlunde uforståeligt. Det forklarer også, hvorfor Ulfeldt siden kom i strid med Carl Gustav, der ellers havde vist ham megen bevågenhed. Årsagen var typisk nok adelens privilegier i Skåne. Ulfeldt kunne lige så lidt forlige sig med en svensk (om end uproklameret) enevælde som med en dansk.

Efter Roskildefreden blev Leonora Christina i København, og det vides da, at hun har søgt Kaj Lykkes hus. Kaj Lykke hørte til den ulfeldtske kreds, som hverken var lille eller betydningsløs. Kaj Lykke skildres traditionelt som en modejunker og skørtejæger uden egentlig politisk interesse eller indflydelse. Men han var nu engang ved arv blevet en rig mand og en af landets største godsejere. Det gav mulighed for magt og indflydelse, som ikke kunne ignoreres. Derfor måtte han rammes. Under Dina-affæren, det af dronningen iværksatte pornokratiske anslag mod Leonora Christina og Corfitz Ulfeldt, havde Kaj Lykke uden vaklen stillet sig på parrets side. Skæbnen ville, at han selv blev fældet af et anslag i en lignende genre og med samme bagmand, dronningen.

Den mand, som kongeparret eller regeringen tog til takke med som redskab til at fælde Kaj Lykke, var af en så blakket karakter, at han med Bøggild-Andersens ord burde være endt i en galge²². Det var ridefogden Peter Børting, en effektiv og hensynsløs voldsmand og drabsmand, der endte som herremand og kommerceråd. Han var ikke veget tilbage for at bøje retten, da mulighed gaves, og han opnåede at få en personlig uven uskyldig i galgen. Han var netop den rette mand for dronningen, da det viste sig, at han i sit værge havde et brev, som Kaj Lykke flere år tilbage havde skrevet til Børtings senere hustru, og hvori dronningens særlige livsform omtaltes.

Nu var Sophie Amalie ikke – som Cæsars hustru – hævet over mistanke. Det var jo sådan, at kongerne nok kunne have kvindelige forbindelser uden for de ægteskabelige og, om de så ville, kunne anerkende børne-

21. Erik Arup: Danmarks Historie III, 179.

22. Dansk biografisk Leksikon IV, 470. 1934.

ne under navnet Gyldenløve med deraf følgende placering frem for al anden adel. Frederik III havde før sit ægteskab sønnen Ulrik Frederik Gyldenløve. Om nogen ligestilling for den kvindelige part i et kongeligt ægteskab kunne der ikke være tale. Den frihed, som Kirsten Munk i dette stykke havde taget sig, blev som bekendt taget hende meget unådigt op. Sophie Amalie kunne næppe være interesseret i at henvise til dette præcedens; men frihederne tog hun sig, og kongen så i den grad gennem fingre dermed, at han med en formentlig bitter selverkendelse lod fremstille en medalje, hvor han netop »så gennem fingre«²³.

Dronningens måde at leve livet på har naturligvis ikke kunnet holdes hemmeligt ved hove. Der er blevet snakket, sladret og hvisket i korridorer og vinduesnicher. Og når Kaj Lykke kunne rammes fremfor så mange andre, skyldtes det dels, at han skulle rammes, dels den kapitale uforsigtighed at sætte det velkendte på prent. Der kunne derefter rejses sag om majestætsfornærmelse, en sag der fik et særdeles uregelret forløb. Et accepteret tilbud fra Kaj Lykke om en ordning løb regeringen siden fra, og dommen faldt, som dronningen ønskede det, i 1661: tab af ære, liv og gods med påfølgende henrettelse in effigie. Da havde Kaj Lykke længst bragt sig i sikkerhed i Sverige. Regeringen blev et par hundrede tusinde dalere rigere. Adelsoppositionen mistede en mand af rigdom og indflydelse og fattede i øvrigt ganske klart den advarsel, der lå i Kaj Lykkes skæbne. Om dronningens gode navn og rygte herved blev pudset op, får stå hen.

Vejen til Blåtårn

Ellensborg, nu Holckenhavn, havde Leonora Christina arvet efter sin moder. På denne fynske herregård tog parret ophold efter 1661. Man kan også sige, de blev forvist dertil. Som man kunne vente, faldt det Corfitz svært at være uden for politik, og den syssel med billedskæreri, som traditionen vil vide, han gav sig af med, kunne naturligvis ikke fylde hans sind. Der sker nu så meget mærkeligt i hans sidste rastløse dage, at man har ment bedst at kunne forklare hans handlemåde som udslag af sindssyge, hvad dog Leonora Christina klart har benægtet. Det gælder da især forhandlingerne med kurfyrsten af Brandenburg.

På rejse uden for den danske konges magtområde optog Ulfeldt for-

23. Georg Galster i Nordisk numismatisk Unions Årsskrift 1951, 99-108.

bindelser med både det franske hof og med kurfyrsten af Brandenburg, hvad vel allerede, som sagerne stod, kunne være betænkeligt nok. Ulfeldt skulle da have tilbudt den danske krone til kurfyrsten. Under de forhør, der senere fulgte, påstod Leonora, at hun ikke kendte noget til sagen, at ingen potentat ville reagere på et tilbud af den art, og endelig »at ingen forstandig Mand det skulde udbyde, som ikke stod i hans Magt, og han ikke for raadde«²⁴. At planen endvidere var statspolitisk umulig, er påvist af Bøggild-Andersen²⁵. Det vil dertil være lidet sandsynligt, at Ulfeldt, der havde fundet såvel Frederik III's som Carl X Gustavs kongemagt utålelig, nu kunne se lykken i at leve under preussisk styre.

Nu var imidlertid netop i begyndelsen af 1660'erne de politiske forhold omkring Sundet og Østersøen temmelig uklare, idet foruden Sverige og Brandenburg tillige England og Frankrig, samt traditionelt Nederlandene havde deres interesser at varetage med vekslende spil af alliancer og nye krige forude. Der vil sagtens kunne gisnes om et udspil fra Ulfeldt, som på ny kunne placere ham i en indflydelsesrig position, et udspil der kunne lyde mere rimeligt end det tåbelige forlydende om Danmarks krone; men det vil kun være gisninger. Den brandenburgske fremstilling ser så fantastisk ud, at det skulle være mærkeligt, om den indeholdt den hele sandhed. Kurfyrsten var jo også engageret i det nævnte spil og havde dertil et hensyn at tage til den allierede fra krigens dage. Fra den anden side har vi blot Ulfeldts benægtelse, foruden planens hele usandsynlighed. Mens man i København tog temmelig roligt på Ulfeldts kontakter med Ludvig XIV's Frankrig, som dog ellers var en magt af en vis betydning, ser det ud til, at den brandenburgske affære kom den danske regering så særdeles tilpas, så tilpas at det ser påfaldende ud. Nu var chancen der endelig til at få ram på Ulfeldt. Nu skulle man ikke risikere en uvildig domstols mulige frifindelse som i Dina-sagen, så rettergangen blev fremskyndet mest mulig. Forsvar og andre formaliteter, der blot kunne forhale sagen, undlod man. I en nyetableret enevælde falder dommen, som herskeren ønsker. Således også her. Men det er værd at mærke sig, at der hverken da eller senere blev fældet nogen dom over Leonora Christina. Muligt har Frederik III frygtet søsterens advokatoriske snilde, som hun til fulde havde dokumenteret under processen i Malmö.

Også i England artede sagerne sig efter den danske regerings ønsker. Leonora Christina var i 1663 draget over Kanalen for at kræve et tilgodehavende hos Karl II. Han slap bekvemt ud af gældsbyrden ved at efter-

24. Jammersmindet, 1949-udgaven, p.124.

25. Jyske Samlinger, Ny r.V,36.

komme Frederik III's ønske om Leonoras udlevering. Hverken slægtskab eller hæderlighed hindrede den engelske konge i at gøre det på temmelig skændig vis. For Leonora Christina gik vejen fra Dover Castle til Blåtårn.

Svend Aakjær så i Ulfeldt-sagen først og fremmest en familietvist. Det er forståeligt ud fra hans udgangspunkt, brevene, og måske har det ikke været muligt inden for rammerne af det foredrag, der er grundlaget for artiklen, at inddrage videre politiske synspunkter. I vurderingen af indespærringen af Leonora kan det snævre synspunkt have nogen berettigelse. På længere sigt kan uskadeliggørelsen »uden blødsødenhed« af fjenden ikke være hovedmotivet. Det er den uforsonlige dronnings krav, som hun i ubøjeligt had fastholdt til sin dødsdag. Også en konges uindskrænkede enevælde har sine grænser.

Fransk drama

Det synes påfaldende, at både Aakjær og Bøggild-Andersen er gået uden om et ellers meget skarpsindigt indlæg, som man ikke bør negligere i Leonora Christinas historie. Det skyldes Otto Andrup. Som en af hans store bedrifter var det lykkedes at erhverve originalmanuskriptet til »Jammersmindet« fra Ulfeldternes efterkommere og bringe det til Frederiksborg, til hvis klenodier det siden har hørt²⁶. Det faldt da naturligt, at han ønskede at udgive værket på ny med de særlige historiske kommentarer, som han nu sad inde med²⁷. Blandt disse er det værd at lægge mærke til Andrups læsning af nogle ord, skrevet på fransk. Ordene var oprindeligt ristet under bunden på et lerbæger, som Leonora havde formet, og som hun sørgede for at kongen fik i hænde. Andrup læser i manuskriptet: Si il y a un soyez un Auguste, og føjer til, at det manglende utydelige ord synes at være Cinna²⁸. Oversættelsen skulle da være: Hvis der er en Cinna, så vær du en Augustus. Den Cinna, der her er tale om, kan ikke være den romerske konsul Lucius Cornelius Cinna eller hans søn af samme navn, men må som også påvist af Andrup være titelpersonen i den franske dramatiker Pierre Corneilles tragedie »Cinna – ou la Clémence d'Auguste«, som førtes frem på scenen i 1640. Indholdet går kortelig ud på, at Augustus i dramaet som i historien har gjort sig til enevældig

26. Zelia N. Andrup: Otto Andrup, 45-47. 1970.

27. Grevinde Leonora Christinas Jammers Minde. Tilrettelagt af Otto Andrup. 1926.

28. anf. værk, 122, 261-62.

hersker i Rom og derved faktisk krænkede den gamle forfatning. Som dennes forfægter står Cinna, der vil rydde kejseren af vejen. Efter at sammensværgelsen er røbet, står kejseren som sejrherre og viser sig da stor nok til at vise mildhed. Det er denne storsindede mildhed, som Leonora på såre elegant vis opfordrer kongen til at efterfølge. Hun og Corfitz havde jo kæmpet for det gamle adelsvælde mod eneherredømmet. Men nu er der jo det farlige, at paralleliteten med Cinna som legalitetens forsvarer også kunne udstrækkes til at gælde anslaget mod kejserens liv. Det vil derfor være forståeligt, at Leonora siden så omhyggeligt sørgede for at strege de famøse ord over.

Når man som Otto Andrup har præsteret en tydning af ellers ulæselig skrift og derefter tolket de indvundne ord, så de må indtage en meget central placering i vor vurdering af Leonoras holdning over for Frederik III, er det let at forstå, at han skuffedes en smule – »et Sennepskorn af Bitterhed« – når man fra visse sider ligesom har villet ignorere opdagelsen²⁹. Bøggild-Andersen har et par gange brugt Corneille-citatet³⁰, men uden at nævne Andrups navn og uden at drøfte den vægt, Andrup vil lægge på det ikke tidligere tydede citat.

Konklusion

Hvis man tør drage nogen konklusion af det anførte, må det blive, at Ulfeldtparret har kæmpet for den gamle forfatning, for legaliteten mod usurpationen. Det er forståeligt, at et klart defineret rigsrådsstyre med en mere diffus udformet mulighed for Christian IV's datter som dronning for dem har stået som den retfærdige sag. Det er ligeledes klart, at denne kamp ikke stedse har kunnet føres på lovlig vis. Et diktatur under etablering er efter sagens natur ikke kræsen i valg af midler. Og i den henseende har Frederik III og hans regering handlet ganske kynisk. Man har suspenderet lov og ret, når det har passet, og man har benyttet endog meget betænkelige midler for at få ram på modstanderne. En opposition, også en opposition på lovens grund, tvinges uvægerligt ud i lignende suspekterede midler. Der er i Corfitz Ulfeldts handlinger flere, der kan betegnes som suspekterede, men også disse må vurderes ud fra tiden og dens forudsætninger. Når Ulfeldt blev stemplet som landsforræderen frem for

29. Otto Andrup: Et Brev; Tilskueren XLVII,137. 1930.

30. 1949-udgaven af Jammersmindet p. 177,383. Jyske Samlinger Ny r.V,39.

alle andre, i alt fald frem til hertugen af Augustenborg, var det på sejrherrens magtbud og ikke efter en uangribelig proces og uvildig dom, og det var samme magtbud, der holdt Leonora Christina de mange år i fængsel.

Nået så vidt skal der nok være tilhængere af Frederik III og Svend Aakjær, der vil hævde: Jamen, Ulfeldt gik jo som forræder i fjendens tjeneste, subsidierede hans krigsførelse og var måske medansvarlig for det helt store hasardspil, toget over bælterne. Fra modsat hold vil man da kunne forenkle sagen til, at Ulfeldt ved sin kloge diplomatiske indsat i Nederlandene og ved sin formentlige røben af planen for stormen på København i virkeligheden reddede rigets eksistens. Ulfeldts dybe indgriben i sit fædrelands skæbne lader sig ikke bringe på en enkel formel.

Men nu Leonora selv? Modsætningen i opfattelse, helgeninde eller højforræder, som den repræsenteres af Birket Smith og Aakjær, bliver ligesom mindre relevant, når man ser hende som talsmand for en tidsbestemt politisk opfattelse. Trods mod og klogskab kom hun på den tabende side, og det var måske hendes største brøde. Hun kan derfor ikke stemples som forræder og heller ikke kåres som helgeninde, det var hendes sind ikke til, men hendes heroiske attitude i livets store stunder vil stedse være anerkendelse værd.

Trods tilskyndelsen havde Frederik III ikke lyst – eller mod – til at påtage sig rollen som den ædelmodige Augustus. Han var ellers ikke ukendt med rollespil og drama. Dronningen elskede at optræde, og hendes sortie var i sin ubarmhjertige grumhed ikke uden effekt. Den fremstilling, Zahrtmann har givet af hendes sidste stund³¹, glemmes ikke let; men selv en forsigtig historiker som J.A. Fridericia er ikke meget blide³². Først den gamle dronnings død muliggjorde Leonora Christinas frigivelse fra fængslet og Kaj Lykkes hjemkomst fra eksilet i Sverige, for også han bæredes med Sophie Amalies livslange had. Og hermed burde man vel for denne sinde være færdig med Leonora Christina.

31. Fortegnelse over Oljemalerierne i Den Hirschsprungske Samling nr. 521, ill. p. 71. 1930.

32. J.A. Fridericia: Enkedronning Sofie Amalies Testamente; Til Edvard Holm paa hans 80-aarige Fødselsdag 1913, 83-97.

Frederiksborgsk epilog

Men Leonora Christina er ikke sådan at blive færdig med. Det er bl.a. af Palle Lauring hævdet, at hvor hun viser sig, »erobrer hun scenen«, og det er der nok noget om. Alligevel kan det overraske, at den lille hofholdning, som Christian V havde tilstået hende på Maribo Kloster, ikke blot som ventet blev den stilfærdige afslutning på en usædvanlig tilværelse; men at der også herfra udgik en nydannelse i dansk samfundsliv, nemlig de adelige jomfruklostre. Det var dr. H.D. Schepelern³³, der i følge med en syssel med den malerisamling, der tilhører Odense adelige Jomfrukloster, fandt frem til, at den oplæring og uddannelse til »handling og selvstændighed«, som Leonora havde givet unge adelige piger i Maribo Kloster, var kimen til jomfruklostrene med direkte forbindelseslinier til Odense og Roskilde. Det var adelens ændrede situation efter 1660, der var baggrunden for oprettelsen af klostrene til sikring af værdige kår for ugifte døtre og til værn for standens kulturtraditioner.

Denne nyvurdering er da udgået fra Frederiksborg, og det er nok en naturlig ting, at mindet om Leonora Christina ligesom lever stærkere på Frederiksborg end på andre lokaliteter, der er knyttet til hendes historie. Otto Andrups livslange beskæftigelse med Leonora Christina sluttede med den triumf, det var, at modtage hendes krucifiks, et pragtstykke i elfenben. Det havde været holdt under observation meget længe; men det var i den katolske kirkes varetægt i Wien. Det var som fremragende kunstværk og kirkeligt klenodie ikke til fals. Men efter at den østrigske forbundskansler, dr. Figl, havde besøgt Frederiksborg, fandtes løsningen på gaveplanet. Motiveret som Østrigs tak for dansk humanitær hjælp efter anden verdenskrig overrakte kansleren sammen med kardinalen, dr. Innitzer, i 1951 klenodiet til Frederiksborgmuseets direktør. Det skete, som Leonora ville have sagt, »med manér«.

Det var vel næppe ventet, at også regimet efter Andrup kunne hjemføre en række, endda en temmelig lang række portrætter med tilknytning til Ulfeldtslægten. De fandtes i Tjekkiet, men var kun af ringe betydning for dette lands historie. Efter indviklede forhandlinger lykkedes det for Jørgen Paulsen at få etableret en byttehandel, og i 1955 kunne han udstille nyerhvervelserne på Frederiksborg³⁴. Andre studier er derefter

33. H.D. Schepelern: Portrætsamlingen i Odense adelige Jomfrukloster, p. 15-19. 1959.

34. Udstilling af den nyerhvervede samling af Ulfeldt-malerier fra Tjekkiet. Frederiksborg 1955.

resulteret i en redegørelse for de samtidige portrætter af Leonora Christina³⁵, og endelig har efterfølgeren, dr. Povl Eller fortsat forskertraditionen ved at publicere en række breve om arvestykker i Ulfeldt-slægten³⁶. I fortsættelse heraf må det være tilladt at fremsætte et fromt ønske om en videnskabelig publikation af alle de konkrete Ulfeldtminder ligervis, som Bøggild-Andersen efterlyste en samlet udgave af alle Leonora Christinas skriftlige efterladenskaber. For Leonora Christina er nu ikke sådan at blive færdig med.

Envoi

Kong Frederik III havde lovet at sikre undersåtterne i det dansk-norske monarki »et mildt og kristeligt regimente«. Set fra Blåtårn, men ikke blot fra Blåtårn, kan det være svært nok at få øje på. I forfatningskampen havde Ulfeldt-parret forfægtet den tabende sag, det gamle rigsrådsstyre; men også en anden udgang, det håb som i alt fald store dele af borgerskabet havde haft, at det folk, der til fulde havde båret krigens byrder, også skulle være medbestemmende om sine egne fremtidige vilkår, havde kongen gjort til intet. Af de tidligere nævnte kun fire renfærdige politikere i Holland blev de to skændigt myrdet af pøbelen. De midler man anvendte i den politiske kamp var ikke sarte, hverken under den ene eller den anden horisont. I dette miljø at ville måle Leonora Christinas handlinger med en abstrakt og særlig kvalificeret helgenmoral, som tiden ikke kendte eller kendtes ved, vil ikke være rimeligt og følgelig heller ikke at smide forræderibeskyldningens smuds efter hendes høje byrds sorte fløjlsbat.

35. Jørgen Paulsen: Samtidige portrætter af Leonora Christina; Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årsskrift 1958.

36. Danske Magazin 8. r. III, 1970.